

ЕДНО ПЪТУВАНЕ В ОСМАНСКАТА ИМПЕРИЯ ПРЕЗ XVI ВЕК. „ОПИСАНИЕ НА ПЪТЯ ДО КОНСТАНТИНОПОЛ“ НА ПАВОЛ РУБИГАЛ¹

Николай Желев

XVI век е време на бурни промени. Идеите на Ренесанса започват да се разпространяват из Европа. Приема се, че с тях се извършва огромна промяна в духовния свят на хората - фокусът на изкуствата се измества от чисто теологичното върху човека с неговите проблеми в различни аспекти. По този начин течението се противопоставя на Средновековието, като издига в еталон наследството на гръко-римската античност. Най-силно проявление има в Италия, като в другите страни има различни отражения, домашни интерпретации.

Новият светоглед има своите специфични изяви в словашката литература. Изследователят Ян Мишианик смята, че „Характерът на нашия (словашкия – бел. моя, Н. Ж.) хуманизъм, който не се е проявил нито идеологически, нито творчески така изразено, както това се е случило в по-развитите страни, е свързан с цялостното изоставане на Унгария“². При характеризирането на новото течение важно уточнение прави Имрих Седлак: „трябва да се обърне внимание на множеството съществуващи скептични мнения за адекватността на използването на термините „ренесансов“ и „ренесансовост“ във връзка със словашката литература от XVI век“³. Поради тази причина изследователите наричат словашката литература от XVI в. „хуманистична“, към който термин ще се придържа изследването.

Особеност на словашката хуманистична литература е разпространеността на темата за османските нашествия и борбите срещу тях. Изследователката Зузана Какопова споделя, че „Турците и боят срещу тях представляват ясен мотивен топос на хуманистичната поезия на XVI век независимо от жанра. Почти във всички стихотворения с обществена и гражданска тематика се открива поне намек за този належащ проблем. През XVII век от него се развива цяло тематично течение в литературата (поетическо и прозаично), в което доминират описанията на боеве,

¹Статията се издава благодарение на проекта „Фикционално и документално в българската проза на XIX век. Аналогии с чуждестранната литература“, финансиран от ФНИ, № КП-06-М 70/2 от 13.12.2022.

² Mišianik, J., Minarik, J. a iní Dejiny staršej slovenskej literatúry, Bratislava, vyd. SAV, 1958, s. 89.

³ Sedlak, I. Dejiny slovenskej literatúry I, Martin, Matica slovenská, 2009, s. 44–45.

пленьвания, преживявания в затвори и пътешествия в турски плен“⁴. Историческият контекст обуславя силната доминация на мотива. През XV и XVI век Османската империя е във възход. През 1526 г. удържа решаваща победа срещу Унгарското кралство⁵, като това води до падането му под турска власт. Историците приемат битката и за край на Средновековието в Средна Европа. През 1540 г. Павол Рубигал (Станислав Шматлак посочва, че неговото истинско име е Паул Ротан⁶) (? - ок. 1577) пътува като член на унгарска дипломатическа делегация до османския султан. Четири години покъсно (1544 г.) той описва преживяванията от пътешествието в пътепис на латински със заглавие *Hodoeporicon itirenis Constantinopolitani* („Описание на пътя до Константинопол“). Авторът обича да се самоопределя като панонец, но това не бива да води до заключение, че той смята себе си за славянин, тъй като може да препраща към древната римска провинция Панония и да се означава просто като нейн жител.

Употребата на жанровото определение „пътепис“ не може да се приеме за съвсем точно, тъй като според словашкия литературен историк Франтишек Мико „статутът на литературното произведение е историческа категория. Не е определен веднъж и завинаги, но се развива и модифицира. Естетическото преживяване от произведението или иначе казано неговата естетическа стойност се определя от вътрешните и външните контексти на литературата от определения времеви период“⁷. Полският учен Мариан Качмарек допълва по интересен начин мнението на словашкия си колега: „античната литература не отделя вестите за пътуване като самостоятелен литературен жанр (подобни изисквания не изпълняват нито гръцките описания за пътувания, нито римските итинерариуми), но създава определени примери за пътешественическо творчество, утвърдено от такива творби като „Одисея“ на Омир, „Аргонавтика“ на Аполоний Родоски и „Енеида“ на Вергилий, от които авторите на ренесансови и барокови итинерариуми черпят мотиви, топоси, сцени и епизоди“⁸, т.е. пътеписът е не толкова отделен жанр, колкото мотив за пътуване, около който авторът подрежда своите

⁴ Kákošová, Z. *Latinská humanistická poézia 16. storočia v kontexte slovenskej literatúry*, Bratislava: Univerzita Komenského, 2010, s. 71.

⁵ По това време словашките земи са част от кралство Унгария.

⁶ Šmatlák, St. *Dejiny slovenskej literatúry 1*, Bratislava: Literárne informačné centrum, 2002, s. 156.

⁷ Miko, F. *Funkčný a výrazový synkretizmus v barokovej literatúre* – In: *Literárny barok*, Bratislava: Vyd. SAV, 1971, s. 194.

⁸ Kaczmarek, M. *Staropolskie relacje peregrynackie – między piśmiennictwem a literaturą*. In: *Podróż w literaturze rosyjskiej i w innych literaturach słowiańskich*. Opole : Wyższa szkoła pedagogiczna, 1993, s. 16., цит. по Brtáňová, E. *Od dokumentárnosti k beletrizácii. Obraz Balkánu v staršej slovenskej literatúre*. In: *Slovenská literatúra*, roč. 65, 2018, č. 5, s. 333.

впечатления и мисли, или представя факти. Документалният характер не се изразява само във вкарването на описания на реално случили се събития, на които описващият е бил свидетел, той може да споделя исторически факти от по-близкото и по-далечното минало и описания на начина на живот на местните. Документалността представлява толкова голяма част от произведенията на хуманизма, че художествеността е изключително ограничена. Подобно мнение изразява изследователят Павол Маркович, според когото „ можем да приемем, че в мемоарната и пътеписната проза от бароковата епоха и в по-широк контекст от старата словашка литература частично превъзходство има документалната фикция над литературността, и че съотношението между естетическите намерения и естетичния ефект в тези текстове е повече странично явление и средство за постигане на цели, несвързани с естетиката“⁹

Самото произведение съдържа „Епиграм на Филип Мелактон“, „За стихотворението на панонеца Павол Рубигал“, следва самият „Опис на пътя до Константинопол“ и завършва с „Еклога сатирикус“. Трите стихотворения, поместени преди основния текст, са посветени на различни личности, свързани по някакъв начин с живота на Рубигал. Филип Мелактон е преподавател във университета на Витенберг, където и самият автор е започнал да учи през 1536 г. В кратката епиграма открива една основна разлика между родното унгарско пространство и Османската империя – в завладените турски земи местното християнско население е управлявано от друговерци, които подлагат на изтезания последователите на Христос. В цялото произведение разделението на Църквата през 1054 г. не създава каквато и да е дистанцираност у Рубигал спрямо православните. Това най-вероятно се дължи на факта, че Витенберг и самият Мелактон са поддръжници на реформацията. Авторът по никакъв начин не коментира конфесионалното разделение. Поетът описва накратко ужасите, с които живее местното население и които по-подробно ще запознае читателите си в основния текст. – от гонения от родните места, през човекоядства, които практикуват турците, като ги сравнява с циклопи. Канибализмът е табу в европейските литератури и е проява на особено голяма липса на човечност, доближаващо практикуващия до животинското и дяволското. Заради това Рубигал не споменава директно, че османците извършват ужасяващото деяние, а препратката е към циклопите от античната гръцка митология.

⁹ Markovič, P. Žanrová iniciácia memoárových a cestopisných próz v slovenskej literatúre v období baroka. - In: Slovenská literatúra, 62, 2015, č. 2, s. 139.

Подобен евфемистичен метод за описване на човекоядство използва и Васил Друмев в своята „Нещастна фамилия“. В главата „Нещастие“ българският писател лаконично описва как на шиш се пече дете. Печенето на хора не е чуждо за житията на светци именно с цел мъчение, но сравнението, което Друмев използва – като, че печеше кебап¹⁰, препраща недвусмислено към отвратителната практика. Епиграмата завършва със пожелание Бог да изгони османските войски.

Третата епиграма е посветена на Мартин Лусел. За неговия живот не се знае много. В самия текст Рубигал го поздравява и проявява авторова скромност, като апелира своя приятел да оцени идеята, а не стихотворението му. За провокиране на читателското любопитство поетът изтъква документалния характер на пътеписа – от него може да се почерпи информация за далечни земи, за местните хора, които са управлявани от османците и отново изтъква турските жестокости.

Началото на пътеписа фиксира времевата рамка, в която се развива действието. Историческият контекст е само загатнат, но поетът споменава за смъртта на крал Ян Заполски и наследяването на престола от неговия тогава невръстен син Ян Зикмунд. В същото време крал Фердинанд I Хабсбургски също има претенции за унгарския трон. Авторът не само не го споменава по никакъв начин, но и не коментира кризата с короната на Унгария. Рубигал не издава в пълнота какви са причините за пътуването на неговата делегация при турския султан в Константинопол, като само споменава, че ще платят данък на турците. Авторът има лична причина да желае да посети европейската част на Османската империя – желанието да посети земите на някогашната Елада и да види отблизо останалото антично наследство на Древна Гърция и Рим. Вероятна причина за премълчаване на политическите цели на делегацията е политическата несигурност, в която се намира неговата страна в момента. Трудно е дори да се определят политическите нагласи на поета, тъй като освен да заплатят данък те имат за цел да осигурят опеката на падишаха за невръстния крал Заполски, следователно би могло да се заключи, че Рубигал е против хабсбургския владетел. В други свои произведения обаче авторът активно призовава немците да помогнат на Панония в борбата срещу османците (Молба на Панония към Германия, Ново писмо на Панония към Германия). Поради тази причина не може да се твърди със сигурност какви са

¹⁰ Друмев, В. Нещастна фамилия – В: Български книжици, част II, кн 1, юли, 1860, с. 128.

неговите политически убеждения. По подобен начин избягва да говори и за османците, като ги нарича с името на античното племе „гети“ и уточнява, че изповядват исляма.

Групата, с която пътува също е лаконично описана. С него пътуват още висшият съдия Ищван Вербоци и с печкия епископ Есетиус. Отправна точка на пътуването е град Сегед и след това продължава по поречието на река Тиса. Пътешествието продължава през Белград, София, Филипопол (дн. Пловдив), Одрин и накрая Константинопол. Представянето на античната тема се въвежда постепенно – първоначално поетът се съсредоточава на близкото минало и описание на живота на местните хора. От Пловдив впоследствие елинската и римската култура започват да доминират вниманието на Рубигал. По-подробно са описани сърбите, които авторът основно представя в Белград и крепостта Смедерево (в текста *Samandria*), и българите, като за първите има особено негативно мнение. За поета сръбският народ е съставен от груби хора, които обичат да убиват, отстъпили са от християнската вяра. Дори подчертава, че етимологията на етнонима „сърби“ е от латинската дума „*servus*“, „роб“. Негативният образ се допълва от разбойнически набези, които сърбите извършват по унгарските земи. Причина за негативното отношение към сръбския народ най-вероятно се дължи на травматичните исторически събития, които преживява Унгарското кралство с двете населени места. Чешкият историк Ян Рихлик посочва, че през 1443 г. полският крал „Владислав III заедно с Янош Хуняди и армия от 35000 войници, събрани от различни земи се отправя от Буда към Сърбия. В средата на октомври армията прекосява Дунав при Белград в посока Ниш“¹¹ Става въпрос за т. нар. Първи кръстоносен поход на Владислав III Ягело, като военната кампания има само частични успехи. Белград е представен като силна крепост, която е служела са силен пост срещу Османската империя, но сега е в служба на противника. В Белград умира и Янош Хуняди, който е приеман за най-големия пълководец, сражавал се с турците. В представянето на скорошните борби Рубигал допуска две фактологични грешки. Той твърди, че след предаването на крепостта Смедерево на княз Лазар, сръбският владетел губи битката при Косово. Всъщност Смедерево е предадено на Георги Бранкович и поетът смесва двете битки при Косово поле. Първото сражение се провежда на 15 юни 1389, като след нея сръбската държава губи своята самостоятелност и остава голяма историческа травма на сръбската историография. Втората битка при Косово

¹¹ Rychlík, Jan *Dějiny Slovenska*, Praha: Vyšehrad, 2024, s. 94

продължава от 17 до 20 октомври 1448 г. и се води от Янош Хуняди срещу Османската империя, като унгарският пълководец е победен и е принуден да остави сина си Ладислав (Лазло) в плен на Георги Бранкович, за да бъде освободен. Според поета не турците, а сърбите са тези, които са изискали страшния откуп.

Българите са представени в по-добра светлина. Те са с мек характер, не са войнолюбиви, но поетът изтъква, че страдат най-много от всички покорени народи. Дава подробно описание на ужасния кръвен данък (девширме), като описва обучението, през което минават малките момчета, за да станат еничари. Интересно е, че подобен случай Рубигал описва и в Белград, но там децата са отвлечани в робство, а не за еничарския корпус. Най-подробно техният бит е описан, когато поетът посещава София. Липсва описание на крепост и нейната история. Вместо това се описват обикновените къщи на хората, като те са построени от дърво и глина, а единствено църквите и обществените бани са иззидани.

В описанията на различни етнически групи на Рубигал се открива тенденцията да ги дели условно на две групи – на добри, които са с „мек“ или „гълъбов“ характер, те са вярващи християни и стават жертва на злите – те са нашественици, друговерци или отстъпници на вярата, извършват отвлечения, грабежи и имат завоевателен характер.

Пътуването продължава през Филипопол, като античните препратки започват да взимат превес. Градът е споменат само чрез основаването му според поета от македонския цар Филип II. Впоследствие вниманието на автора се насочва към Одрин и неговата история – а след това – към крайната дестинация Константинопол.

В разработването на различните антични образи се откриват различни грешки у автора. Докато пътува към Филипопол смята, че в тази област се е провела битката при Фарсала между армиите на Юлий Цезар и Помпей Велики, без да си дава сметка, че тя се развива много по-на юг, в границите на съвременна Гърция. Друга неточност в пътеписа е, че смесва градовете Филипопол и Филипи, тъй като Рубигал смята, че в днешния град Пловдив е проповядвал св. ап. Павел. Поетът визира послание до филипяни. Последно объркване, на което ще обърнем внимание, е използването на географското название „Тракия“ за означаване на земите, намиращи се между Одрин и Константинопол.

При посещението на столицата на Османската империя се съчетават съвременното състояние на града, в което много от античното наследство е унищожено. Особено съжаление Рубигал изказва за храма „Св. София“, който някога е бил църква на императори, а сега е превърната в джамия. Порядките на турците са описани в негативна светлина. По време на вечерята в султанския дворец изказва съжаление, че османците не уважават даровете на Бакхус, т.е. че не пият вино. Обратният път би могъл да даде възможност на автора да представи още подробности и още преживявания, които да сподели с читателите си, но поетът предпочита да се обърне към читателите си да не му задават този въпрос и отправя благодарност към Бога, че го е върнал невредим в родните му земи.

Пътеписът „Опис на пътя до Константинопол“ се опитва да съчетае и да противопостави тъжното и ужасяващо съвременно положение на земите в Източна Европа, завладени от турците и тяхното славно минало в лицето на Древна Елада, Рим и Византия. Текстът представя гледна точка на западен пътешественик, който желае да опознае едно чуждо, макар и познато чрез образованието му пространство, като искрено съчувства на местното християнско население въпреки конфесионалното разделение. Неприязънта спрямо сърбите се дължи много повече на травматични моменти от близкото минало на Унгарското кралство.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Друмев, В. Нещастна фамилия – В: Български книжици, част II, кн 1, юли, 1860.

Kaczmarek, M. Staropolskie relacje peregrynackie – między piśmiennictwem a literaturą.

In: Podróż w literaturze rosyjskiej i w innych literaturach słowiańskich. Opole : Wyższa szkoła pedagogiczna, 1993, s. 16., цит. по Brtáňová, E. Od dokumentárnosti k beletrizácii. Obraz Balkánu v staršej slovenskej literatúre. In: Slovenská literatúra, roč. 65, 2018, č. 5.

Kákošová, Z. Latinská humanistická poézia 16. storočia v kontexte slovenskej literatúry, Bratislava: Univerzita Komenského, 2010.

Markovič, P. Žanrová iniciácia memoárových a cestopisných próz v slovenskej literatúre v období baroka. - In: Slovenská literatúra, 62, 2015, č. 2.

Miko, F. Funkčný a výrazový synkretizmus v barokovej literatúre – In: Literárny barok, Bratislava: Vyd. SAV, 1971

Mišianik, J., Minarik, J. a iní Dejiny staršej slovenskej literatúry, Bratislava, vyd. SAV,
1958

Rychlík, Jan Dějiny Slovenska, Praha: Vyšehrad, 2024.

Sedlak, I. Dejiny slovenskej literatúry I, Martin, Matica slovenská, 2009.

Šmatlák, St. Dejiny slovenskej literatúry 1, Bratislava: Literárne informačné centrum, 2002.